

Linie sporu v rámci Světové obchodní organizace – analýza vybraných problémů

OLDŘICH KRPEC

The north-south cleavage in the World Trade Organization: an analysis of selected issues

Abstract: The project of world trade liberalization undertaken by the WTO is subject to heavy criticism from many different international actors. This paper suggests a way to analyze a problem of many widely differing subjects opposing a complex, ambitious and far-reaching project. First the conflict over the trade liberalization project is introduced, the most relevant subjects of international politics identified and selected subjects' most relevant interests and goals are discussed. The analysis then focuses on the common belief that the main divide over the trade liberalization project lies between WTO officials, developed countries, their pressure groups and multinational corporations on one side, and nongovernmental organizations and developing countries' representatives on the other. This hypothesis is tested according to definitions of stakeholders' interests, and a subsequent prediction of likely coalitions on each key issue. Finally, an alternative division is suggested.

Key words: liberalization of world trade; cleavages; World Trade Organization; lines of dispute, developed countries.

VYMEZENÍ PROBLÉMU A ZVOLENÝ PŘÍSTUP

Světová obchodní organizace (WTO) je jako významná mezinárodní organizace důležitým aktérem mezinárodních vztahů. Od samého svého vzniku je tvrdě kritizována ze všech stran. Velká část témat, jimiž se zabývá, jsou velmi kontroverzní, projekt liberalizace světového obchodu (včetně souvisejících aspektů) je terčem kritiky všech myslitelných skupin aktérů v rámci mezinárodních vztahů (například Bigelow – Peterson /eds./, 2002; Wallach – Sforza, 1999; Wallach – Woodall, 2004; Bogo, 2000; Cooper, 2002; Hoad, 2000; Moore, 2000; Bhagwati, 2005; Woodley, 2000; Deardorff, 2003; Peet, 2003).

Cílem stati je analytický přístup k problematice sporů, souvisejících s činností Světové obchodní organizace. Jde o obecné zamyšlení nad skupinami aktérů, jejich přístupy k problémům a jimi hájenými zájmy. Prostředkem je především *typologické strukturování* přístupů k činnosti WTO tak, aby bylo možné (při značné míře zobecnění) vymezit základní *konfliktní linii*, tedy nalézt klíčové štěpení, které smysluplně strukturuje zúčastněné subjekty a pomáhá pochopit dynamiku a logiku jejich interakcí.

Jednotlivé subjekty mají své zájmy, vycházejí z určitých ideových rámců, nacházejí se v konkrétní geografické, ekonomické a politické situaci. Vzájemně rozporné cíle subjektů, odlišná výchozí situace a různá navrhovaná řešení jsou podle mého názoru skutečnou příčinou kritiky cílů, postupů k jejich dosažení i výsledků činnosti Světové obchodní organizace.

Následující text primárně nehodnotí jednotlivé postoje aktérů k WTO, nepolemizuje s kritickými námitkami ani nenavrhuje nějaká řešení. Jde o pokus zkoumat linii (či linie), kolem níž se soustřeďuje konflikt, tedy ohniska napětí či linie štěpení. Je WTO projektem jen některé skupiny aktérů? Slouží k realizaci jen některých zájmů? Existuje taková sku-

pina subjektů, které jsou k organizaci kritické ve všech bodech její agendy? Kteří aktéři si jsou blízcí? Jaké se formují *koalice* v jednotlivých sporných otázkách?

Stát se zabývá některými z aktuálních sporných témat: problematikou zemědělství, životního prostředí, přístupu na trhy, liberalizace investic nebo sociálních a lidských práv. Zároveň vybírá řadu relevantních aktérů: vyspělé průmyslové státy, rozvojové země, nevládní organizace, nadnárodní korporace a nátlakové skupiny.

V rámci textu jsou pak zobecňovány obvyklé či typické postoje jednotlivých aktérů k vybraným problémům a k jejich aspektům, jsou hledány jejich pravděpodobné koalice a konečně předpokládané linie sporu.

VYMEZENÍ AKTÉRŮ

Zvolený přístup k analýze problému má nepochybně řadu potenciálně slabých míst. Předně je problematické zobecňovat postoje a zájmy jednotlivých subjektů do vybraných ideálních typů, jako jsou „vyspělé země“, „zájmové skupiny“ či „nevládní organizace“. Je zřejmé, že do těchto skupin vymezených na základě některých shodných rysů spadají značně rozdílné subjekty. Navíc rozdílné v pro tuto studii velmi relevantním směru – nezdá se liší v zájmech, souvisejících s liberalizací světového obchodu. V rámci bloku vyspělých zemí stať například ignoruje pro sledované problémy důležité konflikty mezi jednotlivými světovými ekonomickými centry.

V následující části stručně představím vybrané aktéry a vymezím jejich pojetí pro potřeby tohoto textu. Je zřejmé, že se dopouštím značného zobecnění a cenou za zjednodušení analýzy je pochopitelně významná redukce reality. Zároveň však představuje redukce reality do těchto ideálních typů nutný prostředek ke konstrukci teoretických hypotéz, vedoucích ke skutečnému cíli práce, tedy k testování výchozího předpokladu o základní štěpné linii v mezinárodních ekonomických vztazích. Vzhledem k tomuto cíli si dovoluji tvrdit, že *ke zpochybnění* formulovaného analyzovaného předpokladu *stačí* již takto omezené a jisté v mnoha ohledech napadnutelné strukturování sumy aktérů. Domnívám se tedy, že uvedené zjednodušení problému aktérů je v tomto případě akceptovatelné a že analytický model, který je použitelný na celou řadu problémů a je schopen produkovat deduktivní teoretické závěry, je vhodným podkladem pro formulování tezí a východisek pro podrobnější vědecké zkoumání.

Zástupci vlád rozvinutých průmyslových zemí (Developed Countries – DC)

Zástupci vlád rozvinutých průmyslových zemí jsou vládními delegacemi zemí s vysokou životní úrovní západní Evropy a Severní Ameriky. Tyto státy stály u zrodu *Všeobecné dohody o celních a obchodních* (GATT) z roku 1947 (která ve své kvaziorganizační podobě GATT předcházela vzniku WTO) a i po 50 letech jsou hnací silou projektu liberalizace světového obchodu a dalších souvisejících témat (otázka práv duševního vlastnictví, otázky poskytování veřejných zakázek, problematika liberalizace zahraničních investic a další), (Goldstein, 2001, s. 371–373). Základním cílem rozvinutých zemí je dosáhnout maximální liberalizace trhu se (průmyslovým) zbožím, se službami, jakož i určité úrovně mezinárodní ochrany duševního vlastnictví. Mnohé z rozvinutých zemí mají zároveň „defenzivní“ cíle – především udržet či zavést zvláštní ochranné režimy pro tzv. citlivá odvětví, jako je textil, zemědělství a další (k *protekcioniismu v mezinárodních ekonomických vztazích například* Goldstein, 2001, s. 365–369; Samuelson – Nordhaus, 1995, s. 919–936).

Zástupci vlád rozvojových zemí (Less Developed Countries – LDC)

V rámci vládních delegací rozvojových zemí či zemí tzv. třetího světa je vhodné vydělit zástupce *nově industrializovaných zemí* (*New Industrialized Countries – NIC*), které se progresivně zapojují do světové ekonomiky, realizují cílevědomou zahraničněobchodní politiku a realizují své komparativní výhody. Tyto země jsou v řadě oblastí schopny konkurovat státům globálního Severu (těžký průmysl, lodářství, automobilový průmysl, ale

také elektronika a spotřební zboží). Jejich zájmem je progresivní liberalizace obchodu, a to zejména v těch oblastech, které Sever považuje za citlivé. Tyto země definují však řadu vlastních obranných zájmů, motivovaných ochranou vlastních nových odvětví (dnes prakticky překonáno) či udržením vlastních kulturních hodnot.

Zástupci rozvojových zemí v užším pojetí reprezentují *chudé země Jihu* (LDC), které se buď do světové ekonomiky nezapojily, nebo jejich zahraniční obchodní politika selhala (nedostatečné příjmy z exportu, trvalé zaostávání konkurenceschopnosti domácího budovaného průmyslu, nekontrolovatelné zadlužení). Jejich základním zájmem je zapojení do světové ekonomiky, a to takové, které jim umožní trvale se podílet na bohatství, jež tato ekonomika produkuje. Požadují stabilizaci trhů s komoditami, otevření trhů zemí Severu vůči jejich exportům a rozvojovou pomoc. Často trvají na ochraně nově zakládaných výrobních odvětví. Tento požadavek je ovlivněn snahou o dosažení určité míry nezávislosti na importech průmyslového zboží ze Severu (*vymezení pojmu rozvoj viz Goldstein, 2001, s. 577–579; problematika rozvoje viz O'Brien – Williams, 2004, s. 253–274*).

Nevládní organizace (Non-governmental Organizations – NGO)

Pro účely této stati budou za nevládní organizace považovány mezinárodní nevládní organizace, zaměřené na otázky sociální a environmentální. Budou to tedy subjekty, usilující o vytvoření globálně platných standardů ochrany lidských práv, sociálních práv a přírodního prostředí, jakož i subjekty, usilující o přijetí kroků k podpoře rozvoje geografického Jihu a ke zmenšení nerovností. Tento příspěvek nerozlišuje mezi těmito NGO a sociálními hnutími s mezinárodním dosahem, naopak nadnárodní korporace a různé nátlakové skupiny považuje za jiný typ aktérů a věnuje se jim zvlášť. Vzhledem k tomu, že v této stati jde především o zájmy a recepty jednotlivých hráčů, nemá v tuto chvíli smysl rozlišovat mezi NGO podle jejich organizační struktury či převládajícího typu členství.

Nevládní organizace jsou v tomto textu subjektem, hájícím celou škálu zájmů, které nemusejí být vzájemně snadno slučitelné, a doporučujícím paletu postupů, které mohou být vzájemně nekonzistentní. Jednotlivým prvkem je ideové přesvědčení o nutnosti reformem stávajícího systému a o respektování jiných hodnot, než které v současných postojích preferují ostatní aktéři. Typická NGO (v této stati) kritizuje ideologický liberalismus a jeho negativní důsledky, dále pak rovnou aplikaci ideologicky zakotvených pouček o volném trhu na subjekty v dramaticky rozdílné výchozí pozici (*NGO a postoj k problematice obchodu viz například Goldstein, s. 2001, s. 381–383; Kegley – Wittkopf, 2001, s. 237–239*). K tomuto postoji přistupuje přesvědčení, že problematiku států Jihu je důsledkem koloniálního vykořisťování, které pokračuje i v současnosti. WTO je pak nástrojem států Severu k udržení historických i současných výhod a k jejich proměnění v trvale dominantní postavení ve světové ekonomice. NGO mohou být zaměřeny buď především na problematiku rozvoje oblasti Jihu, nebo spíše na zamezení negativním důsledkům fungování světové ekonomiky podle pravidel Severu. Rozvojové NGO prosazují férové podmínky mezinárodněobchodních režimů a takové zvýhodnění států Jihu, jež by respektovalo jejich specifika a umožnilo jejich rozvoj. Jiné NGO se zaměřují na změnu způsobů využívání přírodních zdrojů, které vedou k degradaci přírodního prostředí a které jsou podporovány současným nastavením světové ekonomiky a akcelerovány její liberalizací. Tyto NGO mají zároveň tendence chránit jakoukoli formu různorodosti (například tradiční způsob života), jež by mohla být liberalizací světové ekonomiky a pokračující globalizací ohrožena. Obecně lze říci, že NGO sjednocuje ideově založené vidění současných problémů, přičemž rozhodující je „alternativní“ hodnotová orientace, pokud se týká interpretace současného stavu i formulace jeho řešení.

Zájmové a nátlakové skupiny (Pressure Groups – PG)

Zájmovými a nátlakovými skupinami pro potřeby tohoto textu se rozumí skupiny působící ve vyspělých demokratických státech. Obdobné lobbistické skupiny nepochybně

existují také v rozvojových zemích, nicméně zde lze předpokládat, že se zájmově kryjí s politickou elitou (*srovnej Goldstein, 2001, s. 369–371*). Relevantní politiky rozvojových zemí obvykle nejsou výstupem reflexe zájmů a preferencí občanské veřejnosti politickou reprezentací. Politická reprezentace rozvojových zemí tak nemá – alespoň v logice tohoto výkladu – důvod produkovat politiku odchylnou od preferencí vlastních zájmových a nátlakových skupin.

V rámci států Severu nejsou za nátlakové skupiny považována sociální hnutí a nevládní organizace, které jsou zahrnuty do NGO, akτέρα vymezeného výše. Zůstávají proto typicky zájmové a nátlakové skupiny, reprezentující konkrétní firmy či výrobní a hospodářská odvětví. Vzhledem k tomu, že dále budou vyděleny ještě nadnárodní korporace jako reprezentanti konkurenceschopných firem a výrobních odvětví s důrazem na využití technologií, efektivnost a mobilitu aktivit, je označení PG rezervováno zejména pro reprezentanty tzv. citlivých odvětví. Pod označením PG tak text rozumí zemědělskou lobby, skupiny reprezentující průmysl textilní, obuvnický, ocelářský, těžební a podobně. Jednotlivým znakem je uvědomění si slabé konkurenceschopnosti v rámci světové ekonomiky, která by v případě progresivní liberalizace mohla vyústit v zánik těchto odvětví v rozvinutých ekonomikách a v jejich přemístění do jiných regionů. Zástupci těchto skupin se pokoušejí revidovat postup liberalizačního úsilí, bojují o výjimky a prosazují udržení či zavedení různých forem ochrany před rostoucí konkurencí. Tyto skupiny stojí za většinou tzv. defenzivních zájmů rozvinutých průmyslových zemí.

Nadnárodní korporace (Multinational Corporations – MNC)

Za nadnárodní korporace tento text považuje takové podnikatelské subjekty, jejichž aktivity jsou významně ovlivňovány děním ve světové ekonomice a které vymezují vlastní zájmy v souvislosti s aktivitami WTO. MNC v tomto pojetí nemusejí být nutně firmami, které velkou část svých podnikatelských aktivit realizují mimo své mateřské území, stačí, pokud jsou podnikatelskými subjekty, které velkou část své produkce mimo toto území exportují, či velkou část surovin nebo polotovarů odjinud na toto území dovážejí. Vymejujeme tak firmy, které těží z efektivního uspořádání výrobních a obchodních vztahů, které umožňuje liberalizovaná světová ekonomika. Tyto subjekty pak logicky usilují o progresivní liberalizaci podnikatelského prostředí v mezinárodním měřítku. Firmy působí jak na členské státy GATT/WTO (typicky na své mateřské země, tedy obvykle na DC), tak i na vlastní instituce mezinárodní organizace (WTO). Zájmem těchto společností je pokračovat v liberalizaci světového obchodu, dále pak rozhodujícím způsobem postoupit v otázce liberalizace služeb a odstraňování dalších skrytých forem protekcionismu. Zvláštní důraz kladou na uvolnění mezinárodních investičních aktivit a na ochranu práv duševního vlastnictví (*k vymezení MNC jako akτέρα viz například Goldstein, 2001, s. 422–424; Kegley – Wittkopf, 2001, s. 226–237*).

Světová obchodní organizace (World Trade Organization – WTO)

Pokud se v textu mluví o postoji WTO či o pozici, kterou zastávají její reprezentanti, jde o přední představitele WTO, kteří tvoří úřednický aparát organizace. Nejde tedy o reprezentanty členských států (jako členů WTO), ale o zaměstnance organizace jako takové. Předpokládám, že těleso zaměstnanců a reprezentantů WTO je oddáno agendě organizace a postupně si vytvořilo vlastní pozici k diskutovaným problémům v souvislosti s vedením a zpracováváním agendy organizace. Taková pozice je pak typicky konformní se základními cíli a principy organizace, zároveň je pravděpodobné, že je iniciativní a dynamická tehdy, pokud nejsou základní cíle organizace naplněny.

Je vhodné upozornit ještě na skutečnost, že členy WTO jako mezinárodní organizace jsou pochopitelně pouze národní státy, tedy skupiny rozvinutých a rozvojových zemí. V souvislosti s ostatními subjekty (NGO, PG, MNC) je možné hovořit jen o nepřímém vlivu na procesy a rozhodnutí v rámci Světové obchodní organizace. Tento vliv je vykoná-

ván především v rámci vnitrostátních procesů artikulace, zprostředkování a reprezentace zájmů. Významné je však čím dál víc i působení těchto skupin v rámci tzv. transnacionálních interakcí, a to přímo v mezinárodním prostředí.

TESTOVANÁ HYPOTÉZA

S jistou mírou zjednodušení je možné říci, že existuje obecně rozšířená představa o rozhodujícím štěpení v souvislosti s liberalizací světového obchodu, probíhající pod záštitou WTO. Tato představa předpokládá dvě „koalice“, a to skupinu tvořenou zástupci vyspělých průmyslových zemí, nátlakovými a zájmovými skupinami, působícími v těchto zemích, a velkými firmami, pocházejícími z těchto zemí, na straně jedné a rozvojovými zeměmi, podporovanými relevantními nevládními organizacemi na straně druhé. První koalici by podle této představy mělo jít o progresivní liberalizaci mezinárodního obchodu a o zavedení odpovídajícího mezinárodního obchodního režimu. Druhá skupina aktérů má pak oponovat takovým snahám, má je považovat za využívání nerovného výchozího postavení jednotlivých regionů či za nekoloniální pokus o dominanci Severu nad nerozvinutým a dále zůstávajícím globálním Jihem.

I tváří v tvář jasným snahám rozvojových zemí o odstranění protekcionismu rozvinutých zemí v řadě hospodářských oblastí není zpochybňována úzká vazba mezi rozvinutými státy a nadnárodními korporacemi či vazba mezi rozvojovými zeměmi a nevládními organizacemi.

Schematicky lze výše uvedené tvrzení zaznamenat následovně.

DC + MNC + PG x NIC x NGO + LDC

Rozvinuté země (DC) jsou největším proponentem liberalizace světového obchodu spolu s nadnárodními korporacemi (MNC) a se zájmovými a nátlakovými skupinami z rozvinutých zemí (PG). Neutrální (ambivalentní) postoj k liberalizaci světového obchodu lze vidět u nově industrializovaných zemí (NIC). V opozici vůči liberalizačnímu projektu stojí pak nevládní organizace (NGO) a rozvojové země (LDC).

Tuto hypotézu se pokusím v rámci následujícího rozboru přezkoumat, a to tak, že budu sledovat převládající zájmovou pozici jednotlivých aktérů v rámci vytipovaných aktuálních problémů a jejich dílčích aspektů. Na tomto základě se pokusím schematicky zaznamenat převládající koalice zkoumaných aktérů v konkrétních otázkách. Hypotéza odolá tomuto testu, pokud se koalice, k nimž dospějí rozbohem postojů aktérů v rámci konkrétních problémů, budou shodovat s výše uvedenou a schematicky znázorněnou tezí.

VYBRANÉ OBLASTI SPORŮ

Tato část se bude zabývat jednotlivými vybranými problémovými oblastmi, které jsou významnými aktuálními tématy diskuzí, týkajících se WTO. V rámci diskuze jednotlivých oblastí sporů bude vždy charakterizován problém (či jeho vybraná relevantní část), budou definovány jednotlivé (vybrané) významné dimenze konkrétního problému, které pomohou komplexní problematiku strukturovat. Text má charakter syntézy, zobečňovány jsou převládající postoje jednotlivých aktérů k jednotlivým dimenzím problému. Na základě takto vymezeného postoje modelového aktéra k dané dílčí otázce se text pokusí řadit subjekty ve vztahu ke komplexní problémové oblasti tak, aby bylo možné schematicky vystihnout převládající koalici. Schematické znázornění postavení aktérů má obdobný charakter, jaký byl použit při vymezení hypotézy a postojů skupin subjektů, lze jej označit jen za orientační. Zařazení jednotlivých skupin aktérů na „škálu“ (například od silného nesouhlasu po silný souhlas) může budovat dojem exaktní měřitelnosti, který není pochopitelně namístě – jde mi o vymezené kontinuum a zároveň v nejlepším případě o ordinální proměnné.

Problematika přístupu na trhy (průmyslové výrobky a služby)

V tomto případě jde o rozhodující část agendy WTO, protože zlepšování přístupu na trhy a transparentnost pravidel v této oblasti je hlavním cílem a zároveň smyslem organizace.

Státy Severu považují za zásadní zlepšování přístupu na všechny trhy, a to především pro průmyslové a high-tech výrobky, stejně tak i pro mezinárodně poskytované či obchodované služby.

Státy Jihu považují za životní nezbytnost dosáhnout volného přístupu na trhy Severu, a to zejména v oblastech zemědělské produkce a jiných produktů a komodit, v nichž mají komparativní výhodu (tzv. citlivá odvětví).

Státy Severu uplatňují výjimky z pravidel, ale také obcházejí pravidla mezinárodního obchodu v souvislosti s tlakem na svá nekonkurenceschopná odvětví (uplatňování jiných bariér obchodu, než jsou cla, zavádění kvót, zneužívání antidumpingových opatření, subvencování či nedovolená podpora vlastních výrobců). Důvody jsou samozřejmě především politické (nátlak zájmových skupin a nepopulárnost některých dopadů volného obchodu na obyvatelstvo) a v řadě případů údajně i veřejný zájem (opatření, jejichž deklarovaným cílem je zajistit bezpečnost a kvalitu zboží či snadnou orientaci zákazníka na trhu), (Kohler – Moore, 2001).

Důsledkem výše naznačené situace je, že se státy Severu snaží zlepšit svůj přístup na trhy cizích zemí, protože věří, že to pomůže vysoké zaměstnanosti, hospodářským výsledkům firem působících na jejich území a jejich vnější ekonomické rovnováze. Je zřejmé, že takovéto pozitivní důsledky liberalizace předpokládají v těch oblastech, v nichž mají komparativní výhody. Naopak v oblastech, v jejichž rámci státy globálního Severu nemají komparativní výhody, trvají na svém právu zasáhnout, pokud budou ohroženy oprávněné ekonomické zájmy jejich hospodářských subjektů. Postupy a prostředky, které v takové situaci užívají, jsou často obcházením či přímo porušováním pravidel GATT/WTO.

Státy Jihu se pak brání liberalizaci v rámci takových odvětví, v nichž nejsou konkurenceschopné. Jejich strategie spočívá v podmiňování liberalizace obchodu v těchto oblastech liberalizací přístupu na trhy vyspělých zemí v chráněných odvětvích. Státy Jihu zdůrazňují rozdílnou výchozí situaci, v níž se jednotlivé země nacházejí, a v této souvislosti akcentují potřebu strukturovaného postupu uvolňování světového obchodu, které by bralo ohled na jejich slabé stránky a nevýhody. Strategickým zájmem států Jihu je proto budování vlastního zpracovatelského průmyslu, jenž musí být (předpokládá se, že po nějakou dobu) chráněn před vyspělou konkurencí řadou ochranných opatření (srovnej například Sevilla, 20003/2004; Drexler, 2004).

Schematické znázornění postoje aktérů k vybraným aspektům problému přístupu na trhy (průmyslové výrobky a služby)

Aktéři	Progresivní liberalizace obchodu	Liberalizace služeb	Žádná ochrana nových odvětví	Žádná ochrana citlivých odvětví	Žádné překážky obchodu kromě cel
DC	ANO	ANO	–	NE	ne
NIC	ANO	ano	ne	ANO	ano
LDC	–	ne	NE	ANO	ano
NGO	NE	ne	NE	–	ne
PG	ne	ano	ANO	ne	NE
MNC	ANO	ANO	ANO	ANO	ANO
WTO	ANO	ANO	ano	ano	ANO

Poznámka: V rámci jednotlivých dimenzí komplexního problému (přístup na trh) jsou v jednotlivých polích tabulky aktérům přiřazovány hodnoty ANO (jednoznačný souhlas/jednoznačně podporuje), ano (souhlas/podporuje), ne (nesouhlas/nepodporuje) či NE (jednoznačný nesouhlas/jednoznačně nepodporuje) v závislosti na jejich zobecněných postojích, „–“ pro nelogickou variantu či absenci postoje.

Nově industrializované země jsou velmi konkurenceschopné v řadě oblastí, zároveň však poměrně vysokou míru vlastního protekcionismu udržují využíváním svého statutu (formálně stále rozvojových zemí) a v některých případech odkazováním na svou koloniální minulost.

Zásadní pokrok v otázkách přístupu na trhy je logicky nejvíce žádán firmami, které realizují své aktivity v mezinárodním ekonomickém prostředí. K nejvýznamnějším mezinárodně působícím firmám patří (kromě těžebních a výrobních společností) banky, pojišťovací a finanční či poradenské společnosti. Liberalizace trhů v oblasti služeb je proto významným zájmem mnoha nadnárodních společností. Ochrana nových odvětví v rozvojových zemích je viděna většinou MNC jako protěžování vlastních rezidentů na úkor efektivnější mezinárodní konkurence. Ochrana citlivých odvětví je obecně chápána jako snaha regionálně kontrolovat ekonomické síly, což je obecně v rozporu se zájmy MNC. Zároveň je však možné řady podpor využívat a jinak potenciálně problémové filie v průmyslových zemích úspěšně udržovat. Nadnárodní společnosti podporují liberalizaci světového obchodu proto, že jedině v globalizované ekonomice může být díky horizontální i vertikální dělbě práce dosaženo maximální ekonomické efektivity a výkonnosti (což obvykle znamená zisk). V této souvislosti je však třeba zdůraznit, že i v rámci současného obchodního režimu, pro nějž jsou typické výjimky, preference, ochranné bariéry i obcházení pravidel, se dokáží MNC prosazovat velmi dobře a jsou schopny řady překážek využívat ve svůj prospěch.

Nově industrializované země jsou velmi konkurenceschopné v řadě oblastí a vyžadují přístupy jak na trhy zemí globálního Severu, tak Jihu. Účinná národohospodářská politika vyústila v situaci, kdy jsou tyto státy schopny vyvážet velké objemy spotřebního i high-tech zboží do nejvyspělejších oblastí světa a zároveň nejsou přespříliš závislé na importech technologií, zpracovatelských výrobců ani surovin. Progresivní liberalizaci trhu s průmyslovými výrobky tyto země podporují, neobávají se ani liberalizace trhů služeb. Zároveň jsou ochotny postupně ustupovat od jinak silné ochrany vlastních nových výrobních odvětví (doneslé opodstatněné statusem těchto zemí jako rozvojových). Na odstranění netarifních bariér v mezinárodním prostředí mají větší zájem než na jejich dalším udržování, v mnoha z nich navíc jako těžko napadnutelná bariéra funguje svérázný spotřebitelský vkus, daný odlišnou kulturní tradicí.

Vyspělé průmyslové země globálního Severu jsou příznivě nakloněny další liberalizaci světového obchodu. Tyto země před 50 lety stály u zrodu tohoto projektu, byly jeho motorem a i nadále usilují o jeho pokračování. Ovšem situace se zároveň výrazně změnila. Zástupci států Severu usilují o přístup na trhy zemí Jihu, a to zejména pokud jde o exporty průmyslových výrobků, špičkových technologií a služeb. Naopak v řadě tzv. citlivých oblastí chtějí zajistit ochranu firem působících na jejich území, ztrácejících konkurenční schopnost ve prospěch zejména NIC. Zástupci zemí Severu jsou pod výrazným tlakem zájmových skupin, hájících své tradiční výroby v automobilovém či loďařském průmyslu, v oblasti textilu a obuvnictví či v elektronice. Vnitřně rozporný postoj zástupců států Severu je zvláště patrný v oblasti necelních bariér. Na jedné straně jsou delegáti rozvinutých zemí schopni identifikovat problém i navrhnout způsob jeho řešení, na druhé straně jsou to právě DC, které využívají necelních bariér, obcházejí platná pravidla nesystémovými úmluvami či je přímo porušují (viz například *Arrowsmith, 2003; Zeng – Williamson, 2003*).

Zájmové a nátlakové skupiny, hájící zájmy ekonomických subjektů v rozvinutých zemích, jsou rozděleny v názorech na liberalizaci přístupů na trhy podle sektoru ekonomiky, v němž působí subjekty, jejichž zájmy zastupují. Obecně lze říci, že skupiny, hájící subjekty působící v konkurenceschopných odvětvích (například služby, produkce s vysokou přidanou hodnotou a s vysokým podílem duševní práce), lobují za liberalizaci přístupů na trhy. Naopak zájmové skupiny, hájící zájmy subjektů působících v tzv. citlivých odvětvích, se zasazují o velmi opatrný přístup a plošnou progresivní liberalizaci přístupů na trhy nepodporují. Angažovanost těchto skupin je mimořádná, tlak na tvůrce politik je jasně patrný. Zjednodušeně lze cíl zájmových skupin charakterizovat jako zájem o to, aby by-

lo (prostřednictvím politické reprezentace) dosaženo ideálního „vyladění“ ochrany (vlastního) trhu na straně jedné a zlepšeného přístupu na (světové) trhy na straně druhé.

Představitelé zemí Jihu vidí otázky přístupu na trhy jako komplexní záležitost. Dobře si uvědomují, že další liberalizace přístupu na trh v oblasti průmyslových výrobků a služeb je primárním zájmem zemí Severu. Proto posun v této oblasti spojují s ochotou dalšího uvolňování obchodu se zemědělskými komoditami. Chudé země Jihu nevytvářejí na vyspělé státy na rozdíl od NIC tak výrazný tlak ani v oblasti tzv. citlivých odvětví. Naopak se v těchto zemích dosud nepodařilo vybudovat konkurenceschopné výroby (v důsledku uzavřených zemědělských trhů ani v této oblasti) a otázka podpor vznikajícím odvětvím je stále velmi aktuální. Základním problémem mnoha zemí Jihu byla (a je) politická nestabilita a absence silné centrální vlády, schopné provádět konzistentní hospodářskou, obchodní i měnovou politiku. Země Jihu zavedení takové politiky neodvozuji přímo od zapojení do světové ekonomiky, ale od „kvalifikovaného“ zapojení do ní, a to jako průmyslové ekonomiky převážně nezávislé na dovozu technologií, manažerských kádru a průmyslových výrobků z globálního Severu. Vybudování vlastního průmyslu (pomocí jeho výrazné ochrany) tak má pomoci stabilizovat politickou situaci dosažením ekonomické nezávislosti (což je opačná příčinná souvislost, než která je očekávána ze strany vyspělých zemí), (v této souvislosti viz Chaudhuri, 2003; Matoo, 2000; Blackhurst – Lyakurwa – Oyejide, 2000).

Nevládní organizace často považují další prohlubování liberalizace světového obchodu za zcela nežádoucí. Současná situace (podle nich) vyhovuje pouze zemím Severu a „jejich“ nadnárodním korporacím. Dochází tak k novému kolonialismu, kdy jsou do konkurenčního boje zatahovány (v důsledku předchozí koloniální politiky) zcela nepřipravené země Jihu. Liberalizace služeb je pro mnohé NGO zcela nepřijatelná, znamená ztrátu kontroly LDC nad veřejnými sektory a ve většině případů pokles dostupnosti základních služeb v důsledku jejich provozování společnostmi, pocházejícími z rozvinutého Severu a fungujícími na základě motivu maximalizace zisku (*srovnej například Pollock – Price, 2000*). Určitou podporu má myšlenka zavádění ochrany nových výrobních odvětví a udržení nejrizičnějších ochranných bariér. Podle mnohých NGO by však nemělo být cílovým stavem zapojení LDC do světové ekonomiky, ale naopak zvrácení trendu internacionalizace a potažmo prohlubování kvality globální ekonomiky. Politické bariéry proti nekontrolovanému působení ekonomických sil by měly zůstat, produkce by měla být lokální – specializace by se neměla prohlubovat do té míry, kdy mizí vědomí spojení mezi dílčí činností a finálním produktem.

Světová obchodní organizace je fórem pro multilaterální jednání o pravidlech a problémech mezinárodního obchodu. Jde o instituci, která se pokouší o omezený management hlavních problémů a o kontrolu nejvýznamnějších trendů. Jejím základním úkolem a cílem je nediskriminační přístup členských států na trhy všech ostatních stran. Nejnovější kolo mnohostranných obchodních jednání však zároveň identifikuje významné téma rozvoje – k tomuto legitimnímu zájmu zemí Jihu musí být dostatečně přihlíženo jak při tvorbě, tak i provádění pravidel vzešlých z tohoto fóra. Naopak veškeré účelové dohody obcházející dohodnutá pravidla, stejně jako zavádění nových bariér uvolňovaného mezinárodního obchodu jsou krajně nežádoucí. Vždy je však třeba si uvědomovat, že jen takové pravidlo či jeho aplikace, které nepovedou k zásadnímu rozkolu, mohou vést k cíli v organizaci, zvláště pokud pracuje (podle mnohých formálně) na základě nutného konsenzu svých členů. V současné době je patrná proliferace preferenčních režimů (eroze principu nediskriminace), významnou hodnotou se proto stává transparentnost zahraničněobchodních politik i pravidel mezinárodního obchodu.

Pokud shrnu zobecněná tvrzení uvedená v tomto oddíle, potom lze tvrdit následující: Světová obchodní organizace považuje zlepšování přístupů na trh za jeden ze svých hlavních cílů; nadnárodní korporace dosahují nejvyšší efektivity v ekonomickém prostředí bez bariér; nově industrializované země jsou konkurenceschopné a jsou schopny obstat

v liberalizovaném globálním ekonomickém prostředí, podobně jako vyspělé země, a to i přesto, že se v nich projevuje silný tlak zájmových skupin; rozvojové země preferují další liberalizaci jen v tom případě, pokud se dotkne i oblastí jejich klíčových ofenzivních zájmů (zemědělství) a zároveň budou vytvořeny podmínky diferencující mezi zeměmi s relativně lepší a zeměmi s relativně horší výchozí pozicí; mnoho nátlakových skupin (z vyspělých států) se obává dalšího nárůstu konkurence a požaduje po svých vládách opatření hájící jejich prosperitu v měnících se podmínkách; nevládní organizace nesouhlasí s dalším prohlubováním neférového systému, který již dnes umožňuje neokolonialistickou dominanci Severu a nadnárodních korporací.

Schematické znázornění „koalice“, vyplývající z vymezení pozic aktérů

(WTO) + MNC + NIC + DC x LDC + (PG) + NGO

V rámci zjednodušeného schematického znázornění pak lze říci, že zastánci dalších opatření směřujících ke zlepšení přístupu na trhy jsou představitelé Světové obchodní organizace, nadnárodní korporace, nově industrializované a s výhradami rozvinuté země. Rezervovaně se k takovým opatřením staví rozvojové země a zájmové skupiny (z rozvinutých států), velmi skepticky pak nevládní organizace.

Zemědělství

V této oblasti jsou vymezené skupiny aktérů jen velmi orientační. Vymezení základního postoje rozvinutých zemí dostatečně odpovídá těm s nejdefenzivnějšími postoji (typicky Evropská unie /EU/). Uvedené postoje rozvojových zemí odpovídají zejména tzv. velkým exportérům (Brazílie), neodpovídají řadě rozvojových zemí s defenzivním postojem (sdružení G-33).

Základním problémem v oblasti zemědělství je velmi protekcionistická zemědělská politika řady rozvinutých zemí. Průvodním jevem je nadprodukce a umělé zvyšování cen, nekonkurenceschopné přebytky jsou vyváženy díky masivním subvencím (*srovnej Morgan – Goh, 2003; Diao – Ros – Somwaru, 2002*).

Mnohé rozvojové země, přestože mají v oblasti zemědělské výroby (potenciálně) komparativní výhody, mají velmi omezený přístup na trhy vyspělých států. Proto je obtížné dosáhnout výrazné specializace ekonomik a zároveň jde o jeden z důvodů, proč mnoho rozvojových zemí setrvává v autarkním ekonomickém systému.

Hlavním důvodem pro takové uspořádání je pochopitelně snaha mnohých rozvinutých zemí chránit příjmy „svých“ zemědělců tak, aby nezaostávaly za jinými sektory ekonomiky. Zemědělská lobby je tradiční, silně motivovaná a politicky zdatná. Jejím oblíbeným argumentem je potřeba zajistit potravinovou bezpečnost, kvalitu zemědělské produkce, pečovat o krajinu či umožnit přežití specifické venkovské kultury (*situace v EU viz například O'Neill, 2002; Matthews, 2002*).

Důsledkem tohoto uspořádání je skutečnost, že mnohé rozvojové země nemohou realizovat své komparativní výhody a využívat svých zdrojů efektivně (nadbytek levné nekvalifikované pracovní síly), navíc zároveň nemají exportní příjmy z produkce komodit, které by mohly využívat na nákup průmyslového zboží z rozvinutých zemí či investovat například do pokročilých technologií. Ekonomiky mnoha vyspělých států zároveň vyčerpávají svůj potenciál na umělé udržování (relativně) neefektivní produkce (*srovnej Francois – van Meijl – van Tongeren, 2005*).

Komu to prospívá? V rámci obvyklého subjektivistického pohledu zemědělcům působícím v rozvinutých zemích a tradicionalistům chránícím venkov či místní kulturu a lokální tradice. Náklady těchto politik nesou spotřebitelé a daňoví poplatníci rozvinutých států (potraviny jsou drahé v důsledku vysokých cel a kvót, masivních dotací produkce a jejich násilného dotovaného vývozu), dále pak zemědělci Jihu, kteří mají v důsledku

zmíněných politik vyspělých zemí výrazně nižší příjmy (nemohou vyvážet konkurenceschopnou produkci, nejsou prostředky na rozvoj sektoru a velmi vysoká je nezaměstnanost), (v této souvislosti srovnej například Bello, 1999; Rippel, 2003).

Schematické znázornění postoje aktérů k vybraným aspektům problému zemědělství

<i>Aktéři</i>	<i>Zvláštní režim</i>	<i>Protekcionalismus</i>	<i>Regulované ceny</i>	<i>Multifunkčnost</i>
DC (EU)	ano	ano	ano	ANO
LDC (exportéři)	ne	NE	ano	ne
NGO	ne	ne	–	ANO
PG	ANO	ANO	ANO	ano
MNC	NE	NE	ne	NE
WTO (představitelé)	ne	NE	ne	ne

Poznámka: V rámci jednotlivých dimenzí komplexního problému (zemědělství) jsou v jednotlivých polích tabulky aktérům přiřazovány hodnoty ANO (jednoznačný souhlas/jednoznačně podporuje), ano (souhlas/podporuje), ne (nesouhlas/nepodporuje) či NE (jednoznačný nesouhlas/jednoznačně nepodporuje) v závislosti na jejich zobecněných postojích, „–“ pro nelogickou variantu či absenci postoje. Uvedené postoje u DC a u LDC odpovídají jen některým subjektům.

Vyčlenění zemědělství z režimu WTO či potřebu zvláštního režimu pro tuto oblast požadují zájmové a nátlakové skupiny zemědělců z vyspělých průmyslových států. Argumentují především nemožností konkurovat potenciální levné produkci z rozvojových zemí a nutností udržet přijatelné příjmy těch, kdo v tomto odvětví pracují. Dalšími argumenty jsou tradice zemědělské produkce, potenciální sociální i kulturní dopady a ohrožení dostatečných dodávek kvalitních a nezávadných potravin (srovnej Anderson, 2000).

Zemědělskou lobby jsou ovlivnění zástupci vyspělých zemí, kteří navíc argumentují mimořádností zemědělství a v případě EU jeho tzv. multifunkční povahou. V rámci jednání WTO je udržení svérázné zemědělské politiky považováno za hlavní defenzivní zájem vyspělých zemí (srovnej například Paarlberg – Bredahl – Lee, 2002; Tangermann, 1999).

Nevládní organizace jsou ve složité pozici a jsou v mnoha ohledech rozdělené. Ty, které akcentují témata rozvoje, podporují odstraňování protekcionalismu v oblasti zemědělských trhů, protože chápou, že realizace komparativních výhod rozvojových zemí je nejrealnější právě v zemědělském rezortu. Nevládní organizace zaměřené na sociální a environmentální problémy odmítají liberalizaci a globalizaci zemědělské produkce, respektive odmítají její formu, akcentující komerční hledisko a ekonomickou efektivnost. NGO často hájí potenciálně zasažené komunity, zejména jejich tradiční životní styl.

Některé rozvojové země (zejména velcí vývozci) považují pokračující liberalizaci zemědělských trhů za prioritu při jednáních v rámci WTO. Přístup na trhy Severu v této oblasti umožní realizaci jejich potenciálu velmi vysoké efektivnosti produkce tohoto zboží a významný nárůst příjmů zemědělců. Pokračující protekcionalismus Severu je pro ně nepřijatelný (vymezení tzv. nového protekcionalismu viz Spero – Hart, 2000, s. 71–74). Zároveň však akcentují problém směnných relací, které se podle jejich názoru neustále vychylují v neprospěch výrob s malou přidanou hodnotou. Cenová regulace komoditních trhů je proto zřejmě nutná pro stabilní vývoj a předvídatelnost podnikání v zemědělské oblasti.

Nadnárodní korporace považují zemědělské komodity za zboží jako každé jiné. Jsou schopny v rámci svých podnikatelských aktivit dosáhnout mimořádné efektivnosti v zajištění produkce komodit, jejich dopravy na trhy a jejich distribuce k zákazníkům. Liberalizace zemědělských trhů je jejich logickým zájmem, avšak regulované prostředí jim nezbraňuje dosahovat významných zisků, protože jsou proti národním i regionálním bariérám poměrně imunní.

Světová obchodní organizace je do určité míry paralyzována patem v oblasti liberalizace zemědělských trhů. Vyspělé země pod tlakem vlastních zájmových skupin považují zvlášt-

ní zemědělský režim za svůj klíčový (defenzivní) zájem, naopak další prosazování jimi požadované liberalizace jiných oblastí je blokováno rozvojovými zeměmi, žádajícími ústup vyspělých států od sledované politiky v zemědělské oblasti. WTO může dosáhnout svých cílů (definovaných agendou z Dauhá) jedině tehdy, bude-li dosaženo přijatelného posunu v otázce liberalizace zemědělských trhů (Anderson – Hoekman – Strutt, 2001; WTO, 2004).

Schematické znázornění „koalice“, vyplývající z vymezení pozic aktérů

PG + (DC) x NGO x (LDC) + MNC + (WTO)

V rámci schematického a zobecňujícího pohledu je možné tvrdit, že v diskurzu převládající koalice v této otázce je „koalice“ zformována obvykle následovně: nátlakové skupiny a mnohé rozvinuté země jsou pro zvláštní režim a pro pokračující protekcionismus; nevládní organizace jsou rozpolceny a nemají shodný postoj k jednotlivým aspektům problému; rozvojové země jsou rovněž nejednotné (hlasitější jsou však požadavky na otevření trhů); nadnárodní korporace jsou pro rychlou liberalizaci trhu a jejich zájmy jsou v souladu s programovými cíli Světové obchodní organizace.

Životní prostředí

Základem problematiky životního prostředí v souvislosti s jednáním WTO je skutečnost, že světový obchod a jeho progresivní liberalizace různým způsobem ovlivňují životní prostředí. Světová obchodní organizace se však nepovažuje za instituci, která by se měla zabývat otázkami životního prostředí. Přesto však v rámci jejích pravidel mezinárodního obchodu existují ustanovení, která se životního prostředí a jeho ochrany dotýkají (O'Brien – Williams, 2004, s. 287–305; Kegley – Wittkopf, 2001, s. 370–397; Weinstein – Charnovitz, 2001).

Problémem v užším pojetí je v této souvislosti skutečnost, že vyspělé průmyslové státy zavedly relativně přísná pravidla ochrany životního prostředí, která znamenají náklady pro zdejší firmy, zatímco rozvojové země mají nižší úroveň ochrany životního prostředí, což poskytuje firmám na jejich území určitou výhodu.

Důvodem takové situace je velmi vysoká a dále rostoucí (surovinová, energetická či spotřební) náročnost životního stylu obyvatel zemí s vysokou životní úrovní, a proto uspokojování jejich potřeb vyžaduje extenzivní produkci statků a služeb, která klade velké nároky na suroviny, energie a další zdroje. Dramaticky roste však i náročnost obyvatel států s nižší životní úrovní. Růst životní úrovně v podobě dostupných statků je do značné míry neutralizován rychlým populačním nárůstem, jenž tak způsobuje další zvýšení tlaku na využívání přírodních zdrojů i v situaci, kdy se spotřeba na jednoho obyvatele nezvyšuje. Samotný rozvoj je navíc závislý na exportní konkurenceschopnosti. Státy Jihu musejí vyrábět s horšími technologiemi a s nižší kvalifikací pracovní síly konkurenceschopné výrobky a exportovat je na trhy rozvinutých průmyslových zemí (liberální rozvojová strategie, akcentující urychlené zapojení do světové ekonomiky), (O'Brien – Williams, 2004, s. 270–274; Spero – Hart, 1997, s. 217–224). Ekologická náročnost výroby je v důsledku využívání zastaralých technologií, nekvalifikované pracovní síly (převládá činnost s vysokým podílem fyzické práce) a pocitu snadné dostupnosti a relativní neomezenosti přírodních zdrojů velmi vysoká. Nicméně cena takto vyráběných statků tuto ekologickou náročnost nereflktuje a zájmové skupiny z vyspělých zemí pak interpretují nižší standardy ochrany životního prostředí v rozvojových státech jako neférovou výhodu. Jih se navíc pokouší rozvinout vlastní těžký a zpracovatelský průmysl s obdobnými omezeními a dopady na životní prostředí. Cílem zemí Jihu je totiž vymanění se ze závislosti na importech ze Severu – jde o alternativní strategii rozvoje, akcentující soběstačnost.

Životní prostředí je v důsledku rostoucí spotřeby vyspělých států a přechodu části rozvojových zemí na obdobný životní styl vystavováno obrovské zátěži. Tento negativní vývoj je umocněn pokračujícím rychlým růstem populace rozvojových zemí.

Snižování kvality životního prostředí a potenciální vyčerpávání zdrojů planety vnímají všechny státy jako ohrožení environmentální bezpečnosti (Brack, 1995). Cenu za ochranu životního prostředí platí spotřebitelé v podobě navýšení cen statků a služeb o náklady, spočívající ve „zevzácnění“ dříve zdánlivě volných statků. Firmy států Jihu, které nepociťují takový nárůst nákladů, mají výhodu proti firmám globálního Severu, kde je tento nárůst nákladů citelný.

Schematické znázornění postoje aktérů k vybraným aspektům problému ochrany životního prostředí

<i>Aktéři</i>	<i>Je třeba chránit životní prostředí</i>	<i>WTO by se měla ochranou životního prostředí zabývat</i>	<i>Je třeba zavést přísná pravidla ochrany životního prostředí</i>	<i>Všechny státy by měly chránit životní prostředí stejnou měrou</i>
DC	ANO	–	ANO	ANO
NIC	ano	NE	–	ne
LDC	ano	ne	ne	NE
NGO	ANO	ANO	ANO	ano
PG	ano	–	ano	ANO
MNC	ano	NE	ano	–
WTO	ano	ne	ano	ano

Poznámka: V rámci jednotlivých dimenzí komplexního problému (ochrana životního prostředí) jsou v jednotlivých polích tabulky aktérům přiřazovány hodnoty ANO (jednoznačný souhlas/jednoznačně podporuje), ano (souhlas/podporuje), ne (nesouhlas/nepodporuje) či NE (jednoznačný nesouhlas/jednoznačně nepodporuje) v závislosti na jejich zobecněných postojích, „–“ pro nelogickou variantu či absenci postoje.

V otázkách, týkajících se souvislosti mezi mezinárodním obchodem a životním prostředím, jsou pochopitelně neaktivnější *nevládní organizace*. Liberalizaci světového obchodu přímo spojují s narůstající degradací životního prostředí a současný mezinárodně-obchodní režim považují za jednu z příčin tohoto negativního jevu. Lze předpokládat, že tvrdá kritika, dopadající na WTO ze strany NGO, souvisí s chápáním WTO jako jednoho ze symbolů globalizace, respektive šíření západního konzumního životního stylu. Ochrana životního prostředí by měla být podle řady NGO nejvyšší hodnotou, jednoznačně nadřazenou ekonomickému zisku či maximalizaci spotřeby. Pokud WTO míní podíl na managementu globálních témat skutečně vážně, musí k ochraně životního prostředí přispět. V žádném případě jí naopak nesmějí bránit alibistickým prosazováním zásad nediskriminace (ty znemožňují například obchodní sankce proti zemím poškozujícím životní prostředí, což předpokládá řada tzv. mnohostranných úmluv o životním prostředí). Pokud se týká poškozování životního prostředí rozvojovými zeměmi, jde z velké části o důsledek (pragmatického až pokryteckého) přemísťování výroby náročných na přírodní zdroje z vyspělých průmyslových států do tzv. třetího světa. Rozvojové země jsou podle řady nevládních organizací vmanipulovávány obchodními režimy WTO do globální ekonomiky a v rámci ní jsou v důsledku technologické zaostalosti (kterou liberální obchodní režim spíše podporuje) nuceny extenzivně využívat přírodní zdroje a používat takové výrobní metody, které neberou ohled na ochranu životního prostředí (srovnej Conca, 2000; Peet, 2003, s. 171–183).

Vyspělé průmyslové země respektují zvýšenou pozornost jak odborné, tak i laické veřejnosti k tomuto problému a formulují všechny politiky se stále rostoucím zřetelem k potřebě ochrany životního prostředí. Obecně platí, že veřejnost považuje tento problém za velmi významný, protože v jejích očích vysoké náklady na ochranu životního prostředí často staví podnikatelské i zaměstnancké kruhy před obtížné rozhodnutí mezi přežitím na trhu a zajištěním „přiměřené“ životní úrovně. V obecně politické rovině existuje tlak na

zástupce vyspělých zemí, aby podporovali úsilí o zavedení globálních standardů environmentální ochrany. Tento obecný postoj je však modifikován silným tlakem domácích podnikatelských subjektů (jak firem, tak i zaměstnaneckých sdružení), které trvají na tom, že takové úsilí nesmí ohrozit jejich životní zájmy, jako je například přežití firmy či přiměřená životní úroveň zaměstnanců. Zájmové skupiny z vyspělých zemí jsou proto významnou překážkou pro prosazení rozhodujících multilaterálních ujednání v této oblasti. WTO by se podle nich těmito otázkami zabývat neměla – pokud ano, tak jen okrajově. Argumentovat lze tím, že tolik kontroverzní agenda WTO nesnese další ohnisko konfliktů. Přísná pravidla by však přesto mohla získat podporu jak zástupců rozvinutých států, tak i jejich nátlakových a lobbistických skupin, pokud by byly uplatňovány pro všechny geografické regiony bez rozdílu. Předpokládá se, že přechod na přísné (respektive přísnější) standardy ochrany bude nákladnější a náročnější pro rozvojové země. Těmito náklady by se totiž kompenzovaly možné obtíže firem působících v rozvinutých zemích, navíc by se smazal již existující rozdíl v ochraně, který znamená pro výrobce z rozvojových zemí určitou nákladovou výhodu.

Nadnárodní korporace mají tendenci chápat potenciální konflikt environmentálních témat a obchodního režimu jako specifickou bariéru ekonomických aktivit, proto je logický jejich skeptický přístup k těmto tématům. Stejně jako v jiných souvislostech jsou však pro jejich postoj k tomuto problému důležité také preference a spotřební chování jejich zákazníků. Sledují-li spotřebitelský vkus zákazníků, mohou respektovat poptávku po ekologicky šetrných výrobcích, naopak slabá poptávka například po geneticky modifikovaných potravinách může vyústit v zastavení jejich vývoje a produkce. Extenzivně využívané volné statky v podobě přírodních zdrojů se mohou stávat vzácnými a získávat svou cenu. Ta ovlivní nakládání s těmito zdroji a v důsledku růstu ceny zdrojů energií klesá energetická náročnost výroby. Efektivní mezinárodně působící firmy se však určitě obávají složitých a pro potřeby protekcionismu snadno zneužitelných pravidel. Tato pravidla jsou navíc prostoupena množstvím výjimek (například pro odvětví, jemuž v důsledku cizí konkurence a zvýšených nákladů hrozí „závažná“ újma).

Rozvojové země považují snahy o zavedení standardů ochrany životního prostředí za jasně odporující jejich mezinárodněobchodním a obecně ekonomickým zájmům. Problém devastace vlastního životního prostředí sice často vnímají, ale nepovažují se (v důsledku subjektivního vnímání své pozice ve světové ekonomice) za toho, kdo by měl nést následky či náklady nápravy. Extenzivní využívání přírodních zdrojů považují za nutnost pro svůj rozvoj a tomu dávají jasnou prioritu před environmentální ochranou. Neexistenci standardů na ochranu životního prostředí považují za nutnost – jde o důsledek technologické zaostalosti a následně o jediný způsob, jak konkurovat zahraniční produkci. Ekologicky šetrné výrobní postupy nevyužívají buď proto, že nejsou k dispozici, nebo proto, že (i v důsledku protekcionismu Severu) by nevedly k produkci konkurenceschopného zboží. Problém rozvoje by měl být na prvním místě, po jeho úspěšném nastartování by mohlo dojít na jiná témata. WTO – má-li být organizací pro spravedlivý obchod, umožňující rozvoj – nemůže klást rozvoji další překážky, a proto se nemá environmentálními otázkami zabývat. Pokud mají být přijata mezinárodní pravidla chránící životní prostředí, měly by země globálního Jihu získat takové výjimky pro jejich aplikaci, které by zajistily, že nebude ohrožen jejich rozvoj a že oproti současnému stavu nebudou znevýhodněny proti konkurenci Severu (jenž již standardy na ochranu životního prostředí zavedl), (*srovnej Tanaka, 2003; Durbin, 1995*).

Světová obchodní organizace vnímá problém nutné ochrany životního prostředí, nedomnívá se však, že by se měla těmito otázkami zabývat mimo ty případy, kdy existuje významná souvislost mezi jeho ochranou a pravidly mezinárodního obchodu, obvykle diskriminačními opatřeními na ochranu životního prostředí. A co více, velmi kontroverzní témata řešená v rámci WTO a heterogenní členská základna jsou objektivními faktory, které neumožňují přijetí další potenciálně sporné agendy (*viz například Persaud, 2003; Kelly, 2003; Sampson, 2001; Motaal, 2005*).

Schematické znázornění „koalice“, vyplývající z vymezení pozic aktérů

NGO + DC + PG + (WTO) x (MNC) + NIC + LDC

V rámci uvedeného schématu je pak možné zjednodušeně uspořádat aktéry podle jejich přístupu k problému. Nevládní organizace nejsilněji podporují ochranu životního prostředí (respektive zařazení ochrany životního prostředí do agendy WTO). Ochranu životního prostředí dále podporují představitelé rozvinutých průmyslových zemí a také zájmové skupiny z těchto států. Představitelé WTO považují tuto problematiku za významnou, podporují mechanismy na ochranu životního prostředí, ale pouze v souvislosti s těmi aspekty ochrany, které bezprostředně souvisejí s mezinárodním obchodem. Rezervovaně se k této problematice staví nadnárodní korporace a rozvojové země (z jejich pohledu nejde o klíčový problém či se mají tímto problémem zabývat specialisté).

Problém ochrany pracovních, sociálních a lidských práv

Do tohoto problémového okruhu pro potřeby této stati jsou zahrnuty problémy, jako jsou práce dětí a žen, práce v nevyhovujících a nebezpečných podmínkách, práce nepřiměřeně ohodnocená (otrocká práce) a dále práva pracujících, například právo na odpočinek, právo na sociální zabezpečení či právo na ochranu zdraví (*srovnej Greenfield, 2001; Petersmann, 2003*). Zdůrazňuji, že se opět zaměřím jen na ty aspekty pracovních, sociálních a lidskoprávních problémů, které souvisejí s mezinárodními obchodními režimy, spadajícími pod WTO (s mezinárodním obchodem obecně).

Jádrem problému je spor mezi vyspělými státy, které považují určitou úroveň ochrany zmíněných práv za povinnost jakékoli země, a nerozvinutými rozvojovými zeměmi globálního Jihu, které nevděky považují tyto hodnoty za rozhodující. Státy Severu chápou ochranu sociálních a lidských práv jako součást (či dílčí podmínku) rozvoje, země Jihu vidí bezprostřední cíl vlastního rozvoje spíše v dosažení národní emancipace a kontroly nad vlastními zdroji a nad způsobem jejich využití (*srovnej Bagwell – Staiger, 2001*). Ochrana sociálních a lidských práv je v jejich očích buď zbytečným nákladem, či komplikací, zneumožňující bezprostřední sledování těchto cílů. Pokud Sever trvá na zavedení mezinárodně vynutitelných standardů ochrany, snaží se tak (podle jejich mínění) ztížit budování konkurenceschopné ekonomiky v zemích Jihu a zatížit tamní firmy dalšími náklady. Roli by pak

Schematické znázornění postoje aktérů k vybraným aspektům problému lidských a sociálních práv

Aktéři	Žádoucí vysoká úroveň ochrany	WTO má vynucovat
DC	ANO	Ano
NIC	–	ne
LDC	ne	NE
NGO	ANO	ANO
PG	ANO	ANO
MNC	–	NE
WTO	ano	ne

Poznámka: V rámci jednotlivých dimenzí komplexního problému (ochrana lidských a sociálních práv) jsou v jednotlivých polích tabulky aktérům přiřazovány hodnoty ANO (jednoznačný souhlas/jednoznačně podporuje), ano (souhlas/podporuje), ne (nesouhlas/nepodporuje) či NE (jednoznačný nesouhlas/jednoznačně nepodporuje) v závislosti na jejich zobecněných postojích, „–“ pro nelogickou variantu či absenci postoje.

kromě výraznějšího humanitního cítění mohly hrát i zájmy firem Severu, které nesou značné náklady sociální politiky států, v nichž působí, a vidí v neexistenci takového zatížení firem v rozvojových zemích jejich konkurenční výhodu. Jednotlivé státy Severu pak tuší, že výše uvedená situace může vést k utlumení podnikatelských aktivit v jejich části světa a k jejich přesunu právě do rozvojových zemí. To by znamenalo výpadky státních příjmů při dalším růstu nákladové náročnosti sociálních politik těchto zemí, především v důsledku zvýšené nezaměstnanosti (*k této problematice viz například Martin – Maskus, 2001; Mohany – Khan – Kamal, 2004*).

Nátlakové skupiny z vyspělých průmyslových zemí intenzivně působí na zástupce těchto států ve WTO, aby trvali na zavedení mezinárodních standardů ochrany sociálních a lidských práv, a zároveň jsou přesvědčeni, že k zavedení mezinárodně vymahatelných pravidel má přispět rovněž WTO. Kromě etické roviny reflexe těchto problémů existují však i významné ekonomické zájmy. Tyto lobbistické skupiny věří, že neexistence standardů je konkurenční výhodou firem z rozvojového světa, které jsou schopny vyrábět s výrazně menšími náklady a být konkurenceschopnými i přes technologický handicap. Mnohé skupiny výrobců ze zemí Severu chápou náklady sociální politiky, které nesou, jako své nepřiměřené znevýhodnění.

Podobný postoj k problému mají i *nevládní organizace*, vycházejí však z jiných pozic. Pro mnohé z nich je nepřijatelný rezervovaný postoj WTO k těmto problémům, protože přihlížení k bezohlednému využívání lidských zdrojů v mnohých rozvojových zemích není ničím obhajitelné. Nízkou úroveň ochrany významných práv občanů rozvojových států pak často spatřují jako přímý důsledek globalizace světové ekonomiky, která vystavuje nepřipravené rozvojové ekonomiky tvrdé a bezohledné konkurenci (*srovnej Elias, 2003; Wallach – Woodall, 2004; Peet, 2003, s. 184–190*).

Zástupci vyspělých průmyslových zemí ve WTO obecně podporují zvyšování celosvětové úrovně ochrany těchto práv, přičemž jsou značně podporováni NGO a nátlakovými skupinami. Zároveň berou v úvahu i skutečnost, že rozvojové státy miní klást zavádění těchto témat do agendy WTO tvrdý odpor. Převládá proto názor, že ačkoli jde o důležitá témata, měla by být ponechána mimo agendu WTO a svěřena specializovaným mezinárodním organizacím.

Nadnárodní korporace jsou považovány za toho, kdo nejvíce ze současného způsobu využívání lidských zdrojů těží, když rozdílnou cenu výrobních faktorů převádí na maximálně ekonomicky efektivní produkci statků. Tyto firmy logicky nepodporují vnášení těchto témat do diskuzí o liberalizaci světového obchodu, nicméně zdůrazňují svůj přínos k postupnému zvyšování životní úrovně svých zaměstnanců v rozvojových státech.

Rozvojové země vidí v návrzích na vnesení těchto témat do agendy, zabývající se světovým obchodem, pokus o znehodnocení své konkurenční výhody. Tato výhoda je však sama důsledkem nízké úrovně rozvinutosti těchto ekonomik a nízké životní úrovně – udržování tohoto stavu samozřejmě není jejich cílem. Rozvojové země se nedomnívají, že levná, ale nekvalifikovaná pracovní síla může sama o sobě rozhodujícím způsobem přispět k jejich rychlému rozvoji. Nastartování tohoto rozvoje spravedlivým nastavením pravidel světového obchodu (tedy například možnost ochrany nového průmyslu, preferenční přístup na trhy Severu) postupně povede ke spontánnímu „umazávání“ tohoto nežádoucího rozdílu. Domácí firmy z rozvojových zemí se potýkají se slabou technologickou výbavou, s nekvalifikovanou pracovní silou i s pokročilou konkurencí Severu. Na zavedení (pro mezinárodní společenství) přiměřených sociálních standardů v řadě oblastí nejsou zdroje či prostor měřený dopadem na konkurenceschopnost produkce (*srovnej například Anner, 2001*).

Světová obchodní organizace připouští souvislost mezi globalizací světové ekonomiky, kvantitativními i kvalitativními změnami v mezinárodním obchodě a pracovními i životními podmínkami obyvatel různých regionů. Žádoucí přiměřenou úroveň ochrany člověka jako pracovní síly není možné nastavit v danou chvíli celosvětově, alespoň nikoli nástroji, jimiž disponuje WTO, a v rámci její současné agendy (*viz Jones, 1998*).

Schematické znázornění „koalice“, vyplývající z vymezení pozic aktérů

NGO + PG + DC x (WTO) x NIC + MNC + LDC

V rámci schematického znázornění je možné uspořádat subjekty následovně: o zavedení univerzálních standardů ochrany lidských a sociálních práv se nejsilněji zasazují ne-

vládní organizace, dále pak zájmové skupiny z rozvinutých zemí a představitelé rozvinutých zemí; neutrální postoj zauímají představitelé Světové obchodní organizace, rezervovaní jsou představitelé nově industrializovaných zemí a nadnárodní korporace; jako skeptický je možné charakterizovat postoj zástupců rozvojových států.

Problém regulace, respektive liberalizace investic

Problematika liberalizace pohybu investic zahrnuje celou paletu různých témat. Přímé zahraniční investice (*foreign direct investments – FDI*) znamenají přímou ekonomickou účast podnikatelského subjektu v jiné zemi a jsou podstatou mezinárodní (nadnárodní) produkce (*k vymezení pojmu viz Goldstein, 2001, s. 425–426 a 600–604*). Ta je významným aspektem globalizace. Pojem mezinárodní obchod již přesně nevystihuje pohyb statků, služeb a peněz ve světové ekonomice. V důsledku transnacionalizace je značná část produktu, který je v mezinárodním prostředí obchodován, produkována mimo území státu, kde má výrobce své sídlo. Díky rozdělení produkce do řady fází probíhajících v různých zemích má značná část toků zboží a služeb spíše povahu vnitřofiremních dodávek probíhajících v mezinárodním prostředí než klasického mezinárodního obchodu (*srovnej například O'Brien – Williams, 2004, s. 167–185; Spero – Hart, 2000, s. 108–112*). Volný pohyb investic pak znamená svobodu firem přenášet své podnikatelské aktivity v rámci mezinárodního ekonomického prostředí do oblastí, které si zvolí.

Volný pohyb investic má však velmi významné mezinárodněpolitické souvislosti. Pokud firma z jedné země podniká na území druhé země, využívá v rámci své podnikatelské strategie její zdroje, konkuruje jejím firmám, vyváží produkty či jejich části a naopak importuje nejen jiné statky, ale i pracovní sílu či experty ze země svého původu (*viz třeba Wong, 2002*). Ekonomické síly – podnikatelské subjekty – mají tendenci působit bez ohledu na politické hranice a využívat charakteru prostředí pro maximální ekonomickou efektivnost. Snahou politických sil – národních vlád – je udržet si kontrolu nad svými zdroji, nad způsobem jejich přetváření ve statky a nad jejich distribucí. Napětí mezi hodnotami suverenity, soběstačnosti a ekonomické efektivnosti (důsledek například využívání rozdílů v ceně výrobních faktorů mezi různými regiony) je základním zdrojem napětí mezi jednotlivými zeměmi, podnikatelskými subjekty nebo nevládními organizacemi.

Schematické znázornění postoje aktérů k vybraným aspektům problému přímých zahraničních investic

<i>Aktéři</i>	<i>Souhlas s liberalizací přímých zahraničních investic</i>	<i>Základ rozvojové strategie</i>	<i>Žádné překážky a podmínky</i>
DC	ano	ano	ne
NIC	ANO	ANO	–
LDC	–	–	NE
NGO	NE	NE	NE
PG	–	ne	NE
MNC	ANO	ANO	ANO
WTO	ANO	ANO	ano

Poznámka: V rámci jednotlivých dimenzí komplexního problému (přímé zahraniční investice) jsou v jednotlivých polích tabulky aktérům přiřazovány hodnoty ANO (jednoznačný souhlas/jednoznačně podporuje), ano (souhlas/podporuje), ne (nesouhlas/nepodporuje) či NE (jednoznačný nesouhlas/jednoznačně nepodporuje) v závislosti na jejich zobecněných postojích, „–“ pro nelogickou variantu či absenci postoje.

Investice mimo svůj domovský stát za účelem zřízení filiálky či získání zahraničního podniku je základní metodou expanze *nadnárodních firem*. Nadnárodní korporace pocho-

pitelně maximálně podporují liberalizaci pohybu investic a snahy o odstranění diskriminace investorů podle jejich státní příslušnosti (*více například Spero – Hart, 1997, s. 103–108*).

Světová obchodní organizace podporuje liberalizaci investic, protože ji chápe jako další krok k vytvoření takového mezinárodního obchodního režimu, který (v souladu s liberálním ekonomickým paradigmatem) maximálně využívá zdroje světa. WTO je přesvědčena, že spolu se zahraničním investorem do země vstupují i technologie, know-how, kvalifikovaný management, a tak dochází k přelévání maximálně efektivní moderní ekonomiky do ekonomiky nerozvinuté, disponující jen obrovskou nabídkou pracovní síly (*k tomuto problému viz též Goldstein, 2001, s. 348–351; Gestrin, 2003*).

Nově industrializované země jsou významným dovozcem kapitálu, jenž přispěl k jejich rychlému a dynamickému rozvoji. Zároveň se dnes stávají významným vývozcem kapitálu, a to v souvislosti s tím, jak se jejich produkce, pracovní síla, technologie i know-how stávají konkurenceschopnými vůči firmám z vyspělých průmyslových států. Tyto země využívaly a do značné míry dále využívají celé řady bariér a státních zásahů do ekonomiky, které regulovaly přístup cizích firem i cizího zboží na své trhy. Jejich postoj k překážkám pohybu výrobních faktorů je proto ambivalentní.

Vyspělé země jsou tradičním zastáncem liberalizace pohybu kapitálu – v minulosti byly schopny mezinárodně působit výhradně jejich firmy. Situace se změnila, když nově industrializované země začaly tvrdě konkurovat tradičním zpracovatelským odvětvím vyspělých států a později do nich začaly pronikat i prostřednictvím zahraničních investic. Celá škála ochranných opatření a bariér proti cizímu kapitálu má ve vyspělých zemích již dlouhou tradici. Původně byly využívány zejména proti investorům (a konkurenci) z jiných vyspělých států.

Rozvojové země si na jedné straně uvědomují, že zahraniční investice znamenají nejrychlejší přístup k zoufale chybějícímu kapitálu, na druhé straně však citlivě přistupují k problému ztráty kontroly nad ekonomickými a přírodními zdroji ve prospěch cizího podnikatelského subjektu. Země globálního Jihu jsou konfrontovány se skutečností, že určitého rozvoje bylo dosaženo jen tam, kde došlo k přílivu zahraničních investic a k zapojení do světové ekonomiky. Vlastní suverenita a s ní související vědomí soběstačnosti jsou ale také velmi vysoce stavěnými hodnotami. Tyto státy trvají proto na řadě podmínek, omezujících vstup zahraničních investorů na své území, které by zajistily naplnění jejich představy férového dělení užitek a výnosů z působení cizích firem (*viz Spero – Hart, 2000, s. 260–265; Matoo, 2000*).

Zájmové a nátlakové skupiny ve vyspělých zemích – v této souvislosti typicky lobby tradičních zpracovatelských podniků a zaměstnaneckých organizací – spatřují v další liberalizaci pohybu zahraničních investic zvýšení rizika snadného přesunu ekonomických aktivit do jiných regionů. Zároveň požadují stanovení jasných podmínek pro dovoz tohoto druhu zahraničního kapitálu, a to tak, aby nebyla ohrožena zaměstnanost.

Nevládní organizace spatřují ve volném pohybu investičního kapitálu rozhodující složku kritizované ekonomické globalizace. Přestože připouštějí, že na rozdíl od spekulativního kapitálu dochází v této souvislosti k vytvoření pracovních míst a k přesunu produkce do rozvojových zemí, zdůrazňují jednostrannou distribuci výhod ve prospěch MNC. Nadnárodní korporace vytvářejí pracovní místa nízké kvality a vzhledem k efektivnosti produkce navíc jen v omezeném počtu. Většina dílčích výrobních postupů s vyšší přídanou hodnotou zůstává mimo hostitelskou zemi, produkt je vyvážen se ziskem, který není v zemi produkce následně reinvestován. Dochází ke korporativní dominanci v rozvojových státech a k dalšímu posílení nerovné distribuce zdrojů a bohatství, jež dále brzdí možnosti rozvoje těchto zemí (*srovnej Elias, 2003*).

MNC + (WTO) + NIC + DC x LDC + PG + NGO

Pokud se pokusím postoje jednotlivých aktérů schematicky znázornit, potom platí, že jednoznačným zastáncem liberalizace pohybu přímých zahraničních investic jsou nadná-

rodní korporace a zároveň je tato liberalizace v souladu s cíli Světové obchodní organizace. Liberalizaci podporují do značné míry také nově industrializované a rozvinuté země. Naopak vlažný postoj lze zaznamenat u rozvojových států a u zájmových skupin (z rozvinutých zemí). Další liberalizaci přímých zahraničních investic odmítají nevládní organizace.

FALZIFIKACE HYPOTÉZY

V předchozích oddílech jsem zkoumal jednotlivé významné sporné otázky v rámci diskuzí o managementu světového obchodu v rámci WTO. Pokoušel jsem se s určitou dávkou zjednodušení identifikovat klíčová štěpení. Hledal jsem předpokládané koalice u každého z témat a pokusil jsem se tak najít osu sporů v rámci WTO. Vycházel jsem z toho, že ve všech případech (či ve většině z nich) je možné nalézt předpokládanou koalici vyspělých zemí (DC) a nadnárodních korporací (MNC) na straně jedné a rozvojových zemí (LDC) a nevládních organizací (NGO) na straně druhé. Pokud jde o nátlakové skupiny (PG), předpokládal jsem, že vzhledem k jejich významnému vlivu na zástupce vyspělých zemí bude jejich pozice v rámci první koalice totožná, respektive blízká s pozicí zástupců vyspělých států.

Výchozí předpoklad lze schematicky znázornit následovně.

DC + MNC + PG x (NIZ) x NGO + LDC

Koalice rozvinutých zemí, nadnárodních korporací a zájmových skupin (z rozvinutých zemí) pro liberalizaci mezinárodního obchodu; neutrální pozice nově industrializovaných zemí; nevládní organizace a rozvojové státy proti liberalizaci.

V rámci jednotlivých vytipovaných zkoumaných problémů (a jejich vybraných aspektů) je však možné dostat následující schémata koalic.

1) Problematika přístupu na trhy průmyslového zboží a služeb

(WTO) + MNC + NIC + DC x LDC + PG + NGO

Reprezentanti WTO, nadnárodní korporace, zástupci nově industrializovaných zemí a zástupci rozvinutých zemí jsou pro liberalizaci přístupu na trhy; představitelé rozvojových zemí, zájmové skupiny z rozvinutých států a nevládní organizace jsou proti zavádění opatření pro zlepšení přístupu na trhy.

2) Problematika zemědělství

PG + DC x NGO x LDC + MNC (WTO)

Zájmové skupiny a rozvinuté země jsou proti liberalizaci obchodu se zemědělskými komoditami; neutrální je postoj nevládních organizací; rozvojové země a nadnárodní korporace spolu se samotnou WTO jsou pro liberalizaci obchodu v rámci zemědělství.

3) Problematika ochrany životního prostředí

NGO + DC + PG + x (WTO) x MNC + NIC/LDC

Nevládní organizace, rozvinuté země a zájmové skupiny jsou pro ochranu životního prostředí v rámci agendy WTO; neutrální postoj zauímají reprezentanti WTO; odmítavý je

postoj nadnárodních korporací a rozvojových zemí k ochraně životního prostředí v rámci agendy Světové obchodní organizace.

4) Problematika sociálních a lidských práv

PG + DC/NGO x NIC + MNC + LDC (WTO)

Zájmové skupiny z rozvinutých států, rozvinuté země a nevládní organizace jsou pro zavedení univerzálních standardů ochrany lidských a sociálních práv; zástupci nově industrializovaných zemí, nadnárodních korporací a rozvojových zemí (včetně reprezentantů WTO) jsou proti zavádění takových standardů prostřednictvím agendy Světové obchodní organizace.

5) Problematika liberalizace zahraničních investic

(WTO) MNC + DC + NIC x LDC + PG + NGO

Reprezentanti WTO, nadnárodní korporace a zástupci rozvinutých i nově industrializovaných zemí jsou pro liberalizaci zahraničních investic; zástupci rozvojových zemí, zájmových skupin z rozvinutých států a nevládní organizace jsou proti takové liberalizaci.

V žádné z pěti zkoumaných problémových oblastí se nedá potvrdit předpokládané rozložení zájmů a sil. Koalice Severu (DC + MNC + PG) se zcela nepotvrdila v žádném případě; nadnárodní korporace nebyly v koalici s vyspělými zeměmi v případě *zemědělství, ochrany životního prostředí a ochrany sociálních a lidských práv*. Nátlakové skupiny stály na opačné straně než vyspělé země v otázce *přístupu na trhy a liberalizace zahraničních investic*. Koalice Jihu (LDC + NGO) se rovněž nepotvrdila ani v jediném případě; pouze v souvislosti s *přístupem na trhy a s liberalizací zahraničních investic* se nevládní organizace a rozvojové země dostaly na stejnou stranu. Tato koalice byla však v obou případech modifikována přiřazením nátlakových lobbistických skupin z vyspělých států.

Nejenže se nepovedlo hypotézu potvrdit, na základě výše uvedeného ji řada závěrů vrací. Vzhledem k výchozím předpokladům a s ohledem na obvyklou představu se některé zmíněné vazby zdají bezmála jako absurdní. Mezi ně lze zařadit blízkou pozici řady rozvojových zemí a nadnárodních korporací v otázce liberalizace zemědělství, ochrany životního prostředí či ochrany sociálních a lidských práv. Dále obdobně blízkou pozici mezi postojem nátlakových skupin ze Severu a rozvojových států v otázkách přístupu na trhy a liberalizace zahraničních investic. Za překvapivé lze označit spojení nevládních organizací a zástupců rozvinutých zemí v rámci problematiky životního prostředí a sociálních práv. Ještě výraznějším překvapením může být zjištění, že nevládní organizace v pouhých dvou případech stojí na straně rozvojových zemí, nebo to, že jen ve dvou případech jsou rozvojové státy ve sporu s programovou pozicí Světové obchodní organizace.

Z toho jasně vyplývá, že původní hypotéza nejenže výstižně neodráží rozložení zájmů a pozic kolem aktuálních sporů v rámci WTO, ale je s ním ve většině případů ve zřejmém rozporu. Zjednodušené chápání klíčového štěpení jako dichotomie „Sever – Jih“ se tedy nehodí k výkladu pozic vymezených aktérů v rámci současné problematiky, související s WTO. Skutečné klíčové štěpení je třeba hledat jinde.

MOŽNÉ ALTERNATIVNÍ VYMEZENÍ KLÍČOVÉHO ŠTĚPENÍ

V souvislosti se spornými otázkami v rámci agendy WTO a se současnými trendy vývoje v globální ekonomice si dovoluji formulovat alternativní hypotézu, která by se pokusila modelově vysvětlit některé aspekty konfliktních linií, kolem nichž se organizují pozice jednotlivých aktérů v rámci agendy WTO. Navržené klíčové štěpení určitě nemá

bezezbytku nahradit falzifikovanou hypotézu, jejíž neudržitelnost je dána zejména tím, že nediferencuje mezi různými zájmy subjektů v různých otázkách. Jeho ambicí je nabídnout dílčí vysvětlení.

Je evidentní, že každý z relevantních subjektů má své ofenzivní a defenzivní zájmy při jednání v rámci WTO. Pro ilustraci, pro vyspělé státy je ofenzivním zájmem liberalizace investic a služeb, přístup na trhy rozvojových zemí pro zpracovatelské výrobky či ochrana duševního vlastnictví. Defenzivním zájmem řady z nich je udržení ochrannářské a silně regulativní politiky v zemědělství a ochrana citlivých odvětví. Ofenzivním zájmem mnoha rozvojových zemí je odstranění rigidní regulace zemědělských trhů, přístup na trhy vyspělých států a preferenční obchodní režimy, umožňující nastartování hospodářského rozvoje. Mezi defenzivní zájmy lze pak zařadit ochranu nových výrobních odvětví či nezačlenění otázek ochrany sociálních práv pracovníků, životního prostředí či duševního vlastnictví do agendy WTO (*o duševním vlastnictví viz například Peet, 2003, s. 191–192*). Je zcela evidentní, že rozhodující vlastností pro vymezení pozice konkrétního subjektu v té či oné otázce je jeho *konkurenceschopnost* v dané oblasti. Pokud odhlédneme od vztahů transnacionální povahy a zaměříme se na agregovaný postoj konkrétní země (jako výslednice vnitrostátních procesů zájmového zprostředkování), pak platí, že každá země bude usilovat o liberalizaci v oblasti, v níž se cítí silná, a naopak bude hájit regulace a výjimky v těch oblastech, v nichž by *na jejím území podnikající subjekty* byly vystaveny efektivnější konkurenci.

Dělící linie nevede však čistě či převážně mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi. Některé vyspělé státy mají do určité míry zájem o liberalizaci obchodu se zemědělskými komoditami (USA, Austrálie), některé se takovému postupu tvrdě brání (EU). Obdobně se některé rozvojové země (typicky NIZ) dožadují odstranění protekcionismu v určitých zpracovatelských i technologicky náročných odvětvích, a to ze strany vyspělých i rozvojových zemí. Ještě významnější se pak může zdát analýza sporů o tato témata v rámci jednotlivých zemí. Odlišné zájmy mají různé podnikatelské a nátlakové skupiny v rámci každého státu. Celková geopolitická a ekonomická pozice země jen do jisté míry spoluurčuje postoj v konkrétní otázce. Možná nejvýznamnější část souboje o formulaci politiky probíhá (stále) v rámci každého státu (*postoje zájmových skupin v rozvojových zemích viz například Griffin – Nyland – O'Rourke, 2003*). Ekonomické subjekty, které se nedokáží prosadit vlastními ekonomickými silami, požadují politickou asistenci. Obecně lze říci, že nejvýznamnější determinantou přijetí určité pozice ve sporných otázkách mezinárodního obchodu je *ekonomická efektivnost a konkurenční schopnost* konkrétního subjektu. Tuto efektivnost a konkurenceschopnost je pak třeba analyzovat vždy v konkrétní otázce zvlášť.

Jinými slovy řečeno, *konkrétní země se bude vyslovovat pro liberalizaci konkrétní mezinárodněobchodní oblasti tehdy, pokud ve vnitrostátních procesech tvorby zahraničněobchodní politiky převládne hledisko efektivních (a konkurenceschopných) nad neefektivními (nekonkurenceschopnými) subjekty*. Obvykle je třeba sledovat, zda v dané oblasti *převládají* v konkrétním státě *konkurenceschopné subjekty*, či zda je *úroveň konkurenční schopnosti celého sektoru* konkrétní země vyšší, než je tomu v jiných státech. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že je mimořádně důležitý způsob *prezentace partikulárního zájmu* subjektů *jako zájmu obecného/veřejného* (prezentace vlastních hodnot a zájmů jako zájmů veřejných, apel na sounáležitost, kulturní blízkost, tradici výrobního odvětví, potřebnost pozitivních externalit hospodářské činnosti a podobně), jakož i *mobilizační potenciál skupiny* (aktivní jsou zpravidla producenti; konzumenti, kteří nesou náklady takových politik nejsou obvykle motivováni, pasivně akceptují náklady). Tento proces formulace politiky pro konkrétní oblast je podobný ve všech státech. Zařazení země mezi vyspělé či rozvojové jen umožňuje odhadnout pravděpodobný charakter těchto procesů a jejich výsledek, a to na základě obdobných ekonomických, geografických i politických charakteristik. V rámci současných mezinárodních a transnacionálních vztahů jsou pak výsledné pozice zástupců zemí konfrontovány s působením nátlakových skupin, nadnárodních korporací, mezinárodních nevládních organizací a specializovaných mezinárodních organizací. To však nic

nemění na výše formulovaném předpokladu, že klíčové štěpení – a to v rámci vnitropolitických i mezinárodněpolitických procesů – je efektivnost/konkurenceschopnost versus neefektivnost/nekonkurenceschopnost.

Je tedy možné formulovat předpoklad, že relevantní subjekt zaujme „ofenzivní“ liberalizační pozici v dané otázce, pokud na základě informací, jimiž disponuje, předpokládá, že v důsledku liberalizace dosáhne relativního nárůstu užítku proti současnému stavu. V souladu s touto pozicí ovlivňuje pak pozici národní reprezentace i mezinárodní organizace. Subjekt zaujme defenzivní protiliberalizační či konzervativní pozici v konkrétní otázce, pokud se domnívá, že by mu trvání statutu quo přineslo relativní ztrátu.

Je třeba dále poznamenat, že se domnívám, že rozhodující pro formulaci zájmové pozice subjektu je hledisko spíše relativního než absolutního nárůstu užítku a že významnou roli v úvahách hrají hodnoty pocitu bezpečí, srozumitelnosti a předvídatelnosti prostředí či hodnoty jako tradice, zachování životního stylu a fenomén sociální setrvačnosti.

Pro další analýzu je možné na základě této úvahy předložit řadu tezí:

- 1) *Nátlakové skupiny* – představují-li projev snahy o získání politické asistence tváří v tvář hrozícímu ekonomickému neúspěchu, budou se stavět proti progresivní liberalizaci, a to na základě vědomí nekonkurenceschopnosti subjektů, které reprezentují, a vidiny relativních ztrát.
- 2) *Nadnárodní korporace* budou podporovat další odbourávání překážek mezinárodního obchodu a liberalizaci oblastí, které s tímto obchodem souvisejí, protože si jsou vědomy své mimořádné ekonomické efektivnosti a vidí v tomto procesu zdroje dalších zisků.
- 3) *Vyspělé země* zaujmou takovou pozici, která bude výslednicí tlaků konkurenceschopných a nekonkurenceschopných subjektů, působících na jejich území a ovlivňujících procesy formulace předmětné politiky. Výsledek a charakter procesů je ovlivňován stupněm rozšíření „alternativních“ hodnotových orientací, jejichž advokáty jsou nevládní organizace.
- 4) *Rozvojové země* jsou z hlediska logiky fungování prezentovaného modelu v podobné situaci jako země vyspělé – rozdíl je v jiném poměru efektivních a neefektivních subjektů, působících na procesy formulace politiky, a v jiném geopolitickém postavení země (jde o příčiny objektivního charakteru, ovlivňující jen do určité míry výslednou pozici subjektu).

Poněkud stranou této klíčové linie štěpení stojí *nevládní organizace*. Všimli jsme si, že nevládní organizace (jak byly vymezeny) sledují jiné hodnoty a kladou si jiné cíle než ostatní aktéři. Hodnotou, kterou staví nejvýše, není ekonomická efektivnost, konkurenceschopnost či relativní zisk. Není to ani absolutní zisk z mezinárodního obchodu, chápaný jako nárůst užítku (množství statků a služeb, které jsou konzumovány či k dispozici) pro všechny zúčastněné strany. Globální problémy v podobě degradace životního prostředí, chudoby a deprivace širokých skupin obyvatel, kulturní a sociální vykořeněnost, dramatické rozdíly v životní úrovni či v objemu využívaných zdrojů si uvědomují všichni aktéři. Nevládní organizace však mnohem častěji než ostatní sledované subjekty definují prospěšnost určitého uspořádání obchodních vztahů v závislosti na vyhovění „alternativní“ paletě hodnot. Často bojují proti převládajícím idejím liberální ekonomiky a svobodného obchodu, které stojí v pozadí celého projektu GATT/WTO. Absolutní ekonomický zisk a následný hospodářský rozvoj všech zemí v důsledku aplikace modelu volného obchodu nepovažují za dosažitelný a ani za primární cíl. Do základních úvahových vzorců vtahují pojmy kulturní a sociální blízkost, subjektivní spokojenost, žádoucí rozmanitost a také řadu morálních principů (*Bigelow – Peterson /eds./, 2002; Wallach – Sforza, 1999; Wallach – Woodall, 2004*). Akcentování těchto hodnot je pro potřeby tohoto textu považováno za „alternativní“ hodnotovou orientaci.

Tato skutečnost je relevantní i pro analyzovaný problém – hledání logiky zájmových pozic a linií štěpení ve WTO. Pozici podobnou nevládním organizacím zaujímají ve sporných otázkách nejčastěji nátlakové skupiny. Ani u jedné problémové otázky rozebírané

v této studii nestojí zemědělská lobby či lobby tzv. citlivých odvětví proti nevládním organizacím. Důvody jsou však jiné a jiná je i hodnotová orientace těchto skupin. Náklady na ochranu životního prostředí či na zajištění ochrany pracujících by zvedly výrobní náklady v rozvojových zemích, a tak by oslabilly konkurenční pozici tamních výrobců. Další liberalizace zahraničních investic by umožnila odsun podnikatelských aktivit do zemí s levnější pracovní silou. Podobně nežádoucí by byla pravidla, zakazující protekcionismus šitý na míru, chránící domácí firmy před zahraniční konkurencí. Ve všech případech stojí za pozicí nátlakových skupin materiální zájmy. Zdá se však, že tato nesourodá koalice nevládních organizací (hájících často „alternativní“ hodnoty) a zájmových skupin (sledujících materiální zájmy) může být úspěšná. Zvláště pak tehdy, pokud je interpretována jako „kritika WTO ze všech stran“. Implicitní (a v logice tohoto výkladu chybný) je předpoklad, že rozvojové země musejí mít obdobné zájmy jako nevládní organizace a navíc stejné zájmy jako relativně chudí/chudnoucí a zaostalí/zaostávající aktéři ze zemí globálního Severu.

* * *

Domnívám se, že síla použitého modelu spočívá v tom, že bere v úvahu nejvýznamnější charakteristiky zkoumaného jevu při zachování jeho jednoduchosti a srozumitelnosti. V tomto kontextu je pak možné obhájit konstrukci podkladů pro následující závěry.

Jak již bylo zmíněno výše, v žádné z pěti zkoumaných problémových oblastí se nepotvrdilo předpokládané rozložení zájmů a sil. Koalice Severu (DC + MNC + PG) se zcela neprokázala v žádném případě a koalice Jihu (LDC + NGO) se rovněž nepotvrdila ani v jediném případě. Obvyklý stereotypní výklad (obsažený v hypotéze textu) není proto vhodnou perspektivou pro pochopení procesů, probíhajících v globální ekonomice a politice, ani pro pochopení interakcí, probíhajících v rámci WTO. Zejména jeho strnulost (odrážející historická a ideová východiska) znemožňuje porozumět dynamice sledovaných procesů, přičemž právě dynamičnost je jejich nejvýznamnějším rysem.

V některých ze sledovaných aspektů jsou to rozvojové země, které doufají v další liberalizaci světového obchodu. Zároveň však mezi odpůrce liberalizace lze v řadě oblastí řadit některé silné zájmové skupiny z vyspělých států. Rozvojové země mezi sebou mnohdy tvrdě soupeří o trhy. S rostoucí konkurenční schopností řady z nich dochází ke konkurenčnímu tlaku na vyspělé státy. K některým nevládním organizacím se svými postoji v určitých otázkách blíží mnohé podnikatelské i zaměstnavatelské zájmové skupiny z rozvinutých zemí Severu. Nevládní organizace, zaměřující se na otázky lidských a sociálních práv či ochrany životního prostředí, by pak paradoxně mohly utvořit koalici s obyvateli bohatého Severu, kteří v měnícím se rozložení sil stále častěji vykazují „alternativní“ hodnotové orientace, a tak přispět k zakonzervování současného stavu.

Jako alternativní hypotézu jsem navrhl linii štěpení „efektivnost versus neefektivnost“, v níž předpokládám, že se na liberálněekonomickém paradigmatu implicitně shodnou úspěšné firmy a mobilní skupiny globálního Severu i Jihu. Ti, kdo budou ztrácet konkurenční schopnost, a ti, kdo ji z nějakého důvodu (ještě) nemají, se však neshodnou vůbec. Jedním z rizik pro *liberální* světový obchod tak mohou být konzervativní a pozvolna chudnoucí podnikatelské i zaměstnavatelské skupiny bohatého Severu, které hájí své zájmy a přitom nezřídka užívají rétoriku „alternativních“ hodnot.

Seznam zkratk

- DC – rozvinuté průmyslové země (Developed Countries).
- EU – Evropská unie (European Union).
- FDI – přímé zahraniční investice (foreign direct investments).
- GATT – Všeobecná dohoda o clech a obchodu.

KONZULTACE: WTO

- LDC – rozvojové země (Less Developed Countries).
- MNC – nadnárodní korporace (Multinational Corporations).
- NIC – nově industrializované země (New Industrialized Countries).
- NGO – nevládní organizace (Non-governmental Organizations).
- PG – zájmové a nátlakové skupiny (Pressure Groups).
- WTO – Světová obchodní organizace (World Trade Organization).

Literatura

- Anderson, K. (2000): Agriculture's „multifunctionality“ and the WTO. *Australian Journal of Agricultural & Resource Economics*, September 2000.
- Anderson, K. – Hoekman, B. – Strutt, A. (2001): Agriculture and the WTO. Next Steps. *Review of International Economics*, May 2001.
- Anner, M. (2001): The International Trade Union Campaign for Core Labor Standards in the WTO. *Working USA*, Vol. 5 (Summer 2001), No. 1.
- Arrowsmith, S. (2003): Transparency in Government Procurement: The Objectives of Regulation and the Boundaries of the World Trade Organization. *Journal of World Trade*, Vol. 37 (April 2003), No. 2.
- Bagwell, K. – Staiger, R. W. (2001): Domestic Policies, National Sovereignty, and International Economic Institutions. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 116 (May 2001), No. 2.
- Bello, W. (1999): The WTO's Big Losers. *Far Eastern Economic Review*, June 1999.
- Bhagwati, J. (2005): Reshaping the WTO. *Far Eastern Economic Review*, January/February 2005.
- Bigelow, B. – Peterson, B. (eds., 2002): Rethinking Globalization: Teaching for Justice in an Unjust World. *Teaching for Justice in an Unjust World*. Globalization Rethinking Schools Press, 2002.
- Blackhurst, R. – Lyakurwa, B. – Oyejide, A. (2000): Options for Improving Africa's Participation in the WTO. *World Economy*, Vol. 23 (April 2000), No. 4.
- Bogo, J. (2000): After Seattle. *The Environmental Magazine*, March/April 2000.
- Bown, Ch. P. (2004): Developing Countries as Plaintiffs and Defendants in GATT/WTO Trade Disputes. *World Economy*, Vol. 27 (January 2004), No. 1.
- Brack, D. (1995): Balancing trade and the environment. *International Affairs*, July 1995.
- Conca, K. (2000): The WTO and the undermining of global environmental governance. *Review of International Political Economy*, September 2000.
- Cooper, R. (2002): Free Trade, Sovereignty, and Democracy. *Foreign Affairs*, January/February 2002.
- Deardorff, A. V. (2003): What Might Globalisation's Critics Believe? *World Economy*, May 2003.
- Diao, X. – Roe, T. – Somwaru, A. (2002): Developing Country Interests in Agricultural Reforms under the World Trade Organization. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 84 (August 2002), No. 3, s. 782–790.
- Drexel, J. (2004): International Competition Policy after Cancún: Placing a Singapore Issue on the WTO Development Agenda. *World Competition Law & Economics Review*, September 2004.
- Durbin, A. C. (1995): Trade and the environment. *Environment*, September 1995.
- Elias, J. (2003): International labour standards, codes of conduct and gender issues: A review of recent debates and controversies. *Non-State Actors & International Law*, Vol. 3 (2003), No. 2/3.
- Francois, J. – van Meijl, H. – van Tongeren, F. (2005): Trade liberalization in the Doha Development Round. *Economic Policy*, No. 10 (2005).
- Gervais, D. (2003): *The TRIPS Agreement: Drafting History and Analysis*. London: Sweet and Maxwell, 2003.
- Gestrin, M. (2003): The Investments Architecture of the WTO. *OECD Papers*, Vol. 3 (2003), No. 4.
- Goldstein, Joshua S. (2001): *International Relations*. Crawfordville: Priscilla McGeehan, 2001.
- Greenfield, G. (2001): Core Labor Standards in the WTO. *Working USA*, Vol. 5 (Summer 2001), No. 1.
- Griffin, G. – Nyland, Ch. – O'Rourke, A. (2003): Trade Unions and the Trade-Labour Rights Link: A North-South Union Divide? *International Journal of Comparative Labour Law & Industrial Relations*, Vol. 19 (December 2003), No. 4.
- Hoad, D. (2000): The World Trade Organisation: The Events and Impact of Seattle 1999. *Environmental Politics*, Winter 2000.
- Hoekman, B. – Matoo, A. (2002): *Development, Trade and the WTO: a handbook*. Washington: The World Bank, 2002.
- Howerd, J. J. (1997): *The World System: Law and Economic Policy of International Economic Relations*. Cambridge: MIT Press, 1997.
- Chaudhuri, S. (2003): How and how far to liberalize a developing economy with informal sector and factor market distortions. *Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 12 (December 2003), No. 4.
- Ingco, M. D. – Nash, J. D. (eds., 2004): *Agriculture and the WTO*. Washington, D.C.: The World Bank, 2004.
- John, J. (2001): Fair Trade and Standard Setting. *Working USA*, Vol. 5 (Summer 2001), No. 1.
- Jones, K. (1998): *Contrary Opinion: Who's Afraid of the WTO? Challenge*, January/February 1998.
- Kegley, Charles Williams – Wittkopf, Eugene R. (2001): *World Politics – Trend and Transformation*. Boston: Bedford/St. Martin's Press, 2001.
- Kelly, T. (2003): The WTO, the Environment and Health and Safety Standards. *World Economy*, February 2003.

- Kohler, P. – Moore, M. O. (2001): The Safeguard Clause. Asymmetric Information, and Endogenous Protection. *Review of International Economics*, February 2001.
- Martin, W. – Maskus, K. E. (2001): Core Labor Standards and Competitiveness. Implications for Global Trade Policy. *Review of International Economics*, Vol. 9 (May 2001), No. 2.
- Mataró, A. (2000): Financial services and the WTO. Liberalisation commitments of the developing and transition. *World Economy*, Vol. 23 (March 2000), No. 3.
- Matthews, A. (2002): Developing Countries' Position in WTO Agricultural Trade Negotiations. *Development Policy Review*, March 2002.
- Mohany, T. R. – Khan, A. H. – Kamal, G. V. (2004): Law, Labour, and Legitimacy. The Complexion of WTO. *The Journal for Decision Makers*, Vol. 29 (October/December 2004), No. 4.
- Moore, M. (2000): The WTO: moving forward. *OECD Observer*, Summer 2000.
- Morgan, D. – Goh, G. (2003): Peace in Our Time? *Journal of World Trade*, October 2003.
- Motaal, D. A. (2005): Is the World Organization Anti-Precaution? *Journal of World Trade*, June 2005.
- O'Brien, R. – Williams, M. (2004): *Global Political Economy – Evolution and Dynamics*. Basingstokes: Palgrave – Macmillan, 2004.
- O'Neill, M. (2002): Agriculture, the EC and the WTO: a legal critical analysis of the concepts of sustainability and multifunctionality. *Environmental Law Review*, No. 9 (2002).
- Paarlberg, P. L. – Bredahl, M. – Lee, J. G. (2002): Multifunctionality and Agricultural Trade Negotiations. *Review of Agricultural Economics*, Fall/Winter 2002.
- Peet, R. (2003): *Unholy Trinity: the IMF, World Bank and WTO*. London: Zed Books, 2003.
- Persaud, B. (2003): Environment and the WTO. *Round Table*, October 2003.
- Petersmann, E. U. (2003): Human Rights and the Law of the World Trade Organization. *Journal of World Trade*, Vol. 37 (April 2003), No. 2.
- Pollock, A. M. – Price, D. (2000): Rewriting the regulations: how the World Trade Organisation could accelerate privatisation in health-care systems. *Lancet*, Vol. 356 (12. 9. 2000), No. 9246.
- Reinisch, A. – Irgel, Ch. (2001): The participation of non-governmental organisations (NGOs) in the WTO dispute settlement system. *Non-State Actors & International Law*, Vol. 1 (2001), No. 2.
- Rippel, B. (2003): Will Consumers Be Left of Agricultural Negotiations? *Consumers' Research Magazine*, May 2003.
- Sampson, G. P. (2001): Effective Multilateral Environment Agreements and Why the WTO Needs Them. *World Economy*, September 2001.
- Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D. (1995): *Ekonomie*. Praha: Svoboda, 1995.
- Sevilla, Ch. R. (2003/2004): The WTO's North-South Conflict. *National Interest*, Winter 2003/2004.
- Spero, J. E. – Hart, J. A. (2000): *The Politics of International Economic Relations*. London: Routledge, 2000.
- Tanaka, M. (2003): Bridging the Gap Between Northern NGOs and Southern Sovereigns in the Trade-Environment Debate. The Pursuit of Democratic Dispute Settlements in the WTO Under the Rio Principles. *Ecology Law Quarterly*, Vol. 30 (2003).
- Tangemann, S. (1999): Europe's agricultural policies and Millennium Round. *World Economy*, December 1999.
- Wallach, L. – Sforza, M. (1999): *The WTO: Five Years of Reasons to Resist Corporate Globalization Five Years of Reasons to Resist Corporate Globalization*. Open Media, 1999.
- Wallach, L. – Woodall, P. (2004): *Whose Trade Organization? A Comprehensive Guide to the WTO a Comprehensive Guide to the WTO*. International Forum on Globalization, 2004.
- Weinstein, M. – Charnovitz, S. (2001): The Greening of the WTO. *Foreign Affairs*, November/December 2001.
- Wohlmeier, Heindrich – Quendler, Theodor (eds., 2002): *The WTO, Agriculture and Sustainable Development*. Sheffield: Greenleaf Publishing, 2002.
- Wong, K. Y. (2002): Direct Investment Liberalization, Commodity Trade and Income Distribution: What Can the WTO do? *Pacific Economic Review*, Vol. 7 (June 2002), No. 2.
- Woodley, Gil. (2000): The „Battle for Seattle“: Globalisation and its Discontents. *Social Alternatives*, January 2000.
- WTO (2004): *WTO Agricultural Negotiations – The Issues, and where we are now*, http://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negs_bkgrnd00_contents_e.htm
- Zeng, M. – Williamson, P. J. (2003): The Hidden Dragons. *Harvard Business Review*, Vol. 81 (October 2003), No. 10.
- Zhengling, L. (2004): An Analysis of the Role of NGOs in the WTO. *Chinese Journal of International Law*, Vol. 3 (2004), No. 2.